

(Research Article)

Examining the attributes of the world and the hereafter in Nahj al-Balagha sermons based on the conceptual relationship of semantic opposition (A case study of directional and symmetrical opposition)

Mohadese Hozan¹, Ali Akbar Forati², Ensiye Sadat Hashemi^{3*}

Submit Date: 1 October 2022

Revise Date: 14 February 2023

Accept Date: 8 April 2023

Publication Date: 21 June 2023

(Page 25-50)

Abstract

Directional and symmetrical opposition are considered two common types of semantic opposition. Semantic opposition is a special topic of semantics. Semantic opposition is one of the most important and frequent semantic relations in Nahj al-Balagha. The variety of semantic opposition in this world and the hereafter creates a variety of semantic implications, which is one of the necessary tools in the semantic analysis of this literary work. The present research is compiled by the descriptive-analytical method. In this research, due to the widespread discussion of the semantic opposition between the attributes of this world and the hereafter in the sermons of Nahj al-Balagha, two common types of opposition between these attributes were investigated. The results showed that, Imam has drawn some features for the world and the hereafter, which represent the opposites of different directions with respect to the reference point and are referred to as directional opposites. These opposites, including 15 cases, are considered one of the most frequent types of opposites between the mutual attributes of this world and the hereafter. Pairs of mutual attributes according to the features of symmetrical opposition, which have the lowest frequency between the attributes of this world and the hereafter, including 3 items, are placed after the directional opposition. Imam has used these attributes to

1. Master's student in Arabic language and literature, Faculty of Literature and Humanities, University of Tehran, Tehran, Iran

2. Assistant Professor, Department of Arabic Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, University of Tehran, Tehran, Iran

3. Assistant Professor, Department of Arabic Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, University of Tehran, Tehran, Iran

*: Corresponding Author:

Email: nc.hashemi@ut.ac.ir

How to cite this article: Hozan, M., Forati, A. A., & Hashemi, E. S. (2023). Examining the attributes of the world and the hereafter in Nahj al-Balagha sermons based on the conceptual relationship of semantic opposition (A case study of directional and symmetrical opposition), *Quarterly Journal of Nahj al-Balagha Research*, 11(41), 25-50. DOI: 10.22084/NAHJ.2023.26896.2860

express the features of this world and the hereafter; the occurrence of one of the reciprocal words implies the occurrence of the other word.

Keywords: Semantics, semantic opposition, symmetrical opposition, directional opposition, the world and the hereafter, Nahj al-Balagha.

Extended Abstract

1. Introduction

The topic of the world and the hereafter, as one of the central and frequent themes of Nahj al-Balagha, is a suitable case for examining the types of opposition in semantics. This topic, which occupies a detailed topic in Nahj al-Balagha, has been explained by Imam from different angles. Imam Ali has used many semantic oppositions in explaining the real and existential opposition between the world and the hereafter, and knowing and introducing them as one of the conceptual relationships between words will clarify the meaning of the attributes of the world and the hereafter. It goes without saying that the examination of all these oppositions is beyond the scope of this article. Therefore, the present research, among the multitude of oppositions used by the Imam, explains the characteristics of the world and the hereafter, which represent a kind of relational opposition. These types of opposition show different directions in relation to the reference point, in which the occurrence of one of the opposite words requires the occurrence of another word, but this requirement is not certain or they represent opposition where the occurrence of one of the opposite words implies the occurrence of another word and this requirement is certain.

2. Theoretical framework

Semantic opposition is one of the semantic relations in the field of semantics, which, along with other relations, is a subject of semantics. Linguistic semantics is considered as a part of linguistic knowledge. Directional opposition is one of the types of semantic opposition. Loebner introduces this type of opposition as follows:

Opposition: Two expressions are directional opposites if they express opposite cases with respect to a common axis. Directional opposites are related to opposite directions on a common axis. Directional opposites pairs such as in front of/behind, left/right, above/below have much in common with antonyms. For each such pair there is a point of reference from which one looks in opposite directions on a certain axis. A similar axis is the time axis. We talk about things happening 'before' vs 'after' a certain time, or 'later' vs 'earlier'. Thus, pairs such as before/after, past/ future, since/ until, yesterday/tomorrow, last/next, precede/follow are directional opposites related to the time axis. A

further case is provided by past tense and future tense. Also related to time are pairs of accomplishment verbs or verbs of change with opposite resultant conditions, such as tie/untie, pack/unpack, wrap/unwrap, dress/undress, put on/put off, get on/get off, arrive/depart, switch on/switch off, embark/disembark, charge/discharge, enter/leave, begin/stop, start/finish, fall asleep/wake up, appear/disappear, open/close and many more. One member denotes the coming about, or bringing about, of a certain state, while the other member denotes the reversed process or action (Loebner, 2013: 210-211).

Another type of opposition can be called symmetrical opposition, where the occurrence of one of the opposite words requires the occurrence of the other word, and this requirement is certain.

3. Research method

The data in the upcoming research, which has been complied with a descriptive-analytical method, are the attributes of this world and the hereafter. With a closer and deeper look at these attributes, it becomes clear that some of these attributes directly refer to the world and the hereafter. In addition to these attributes, there are other attributes that describe the world and the hereafter based on their characteristics and semantic belongings. This research examines both direct traits and traits that describe the world and the hereafter by their characteristics. After finishing the work of initial classification of traits and trying to find pairs of mutual traits that could be separated in the form of words by having a clear opposition, these mutual traits were compared and analyzed in the process of applying the theoretical content of semanticists in the topic of opposition. The traits that were classified as directional and symmetrical were assigned to this research, and features of the world and the hereafter expressed in the form of directional opposition and symmetrical opposition are represented in this research.

4. Conclusion

Semantic opposition is one of the most important and frequent semantic relations in Nahj al-Balagha. The statistical community in the present study included the Nahj al-Balagha sermons. The results of analysis revealed that directional opposition between the attributes of this world and the hereafter in Nahj al-Balagha sermons with 15 cases is more frequent than the symmetrical opposition with 3 cases. This research targeted the directional or symmetrical characteristics of the world and the hereafter, which independently represent the opposition. Based on this, the analysis of the cases showed that Imam Ali portrays the characteristic of leaving the world in opposition to coming of the hereafter with a directional opposition. Imam

uses matters related to calendar time to describe worldly people who put this world forward and leave the hereafter behind. In order to express characteristics of this world and the hereafter, Imam utilizes end-oriented verbs or verbs to change, which are related to calendar time. One of these characteristics, is the characteristic of the decay of the world, which is depicted in different ways: 1. The use of end-oriented verbs for the world in opposition to beginning-oriented verbs for the hereafter. 2. This world is the place of moving, versus the hereafter, the place of residence. 3. The living joining the dead in the world and separating the dead from the living. 4. Going out from the world versus taking a place in the grave. The next feature is to express the difference between worldly and hereafter affairs and the importance of hereafter affairs by using verbs indicating change: 1. Absence of the memory of death and presence of false hopes and wishes. 2. Going out from what they provide for the world from this world in opposition to entering what they provide from this world for the hereafter. 3. The pleasure of understanding a little of the world in opposition to not being saddened by being deprived of much of the hereafter. The next feature is using the opportunity provided in this world by using verbs indicating change: 1. Freeing your necks from hellfire before they are engulfed.

Another type of opposition, which seems to be less frequent than the directional opposition between the attributes of this world and the hereafter, is an opposition that is called symmetrical opposition. The imams draw characteristics such as the place of action, the test site, the passage for the world in opposition with the place of calculation, and the place of lasting for the hereafter with this kind of opposition that the occurrence of each of the reciprocal pairs implies the occurrence of the other and this requirement is definite.

References [In Persian]

- Bustani, F. (1997). *Alphabet Culture*, Tehran: Islamic.
- Faiz al-Islam Isfahani, A. (1990). *Translation of Nahj al-Balagha*, Tehran: Faqih Printing and Publishing Organization (Faiz al-Islam publications).
- Geeraerts, D. (2015). *Theories of lexical semantics*, Translator: Kouros Safavi. Tehran: ElmiPublication.
- Loebner, S. (2021). *An introduction to semantics*, Translator: Jalal Rahimian. Tehran: Parsi Script Publishing.
- Lyons, J. (2013). *An introduction to the semantics of language*, Translator: Kouros Safavi. Tehran: Nashre Elmi.
- Palmer, F. (1988). *A new look at semantics*, Translator: Kouros Safavi. Tehran: Penguin Publishing.

- Qureshi, A. (1999). *Mufradat Nahj Al-Balagha*, Tehran: Qibla Publishing Cultural Center.
- Qureshi, A. (1993). *Qamus Quran*, Tehran: Dar Al-Kotob Al-Islamiya
- Ragheb al-isfahani, H. (1996). *Mufradat Al-fadh al-Quran*, Tehran: Mortazavi.
- Safavi, K. (1991). A look at the semantic contrast. *Prose studies in Persian literature*, number 1, 104-115.
- Safavi, K. (2009). *An introduction to semantics*. Tehran: Surah Mehr Publishing.
- Sanaaty, M. (2004). A proposal in the classification of semantic opposition in Persian language. *Journal of Language and Literature*, 6(18), 14-37. DOI: [10.22054/LTR.2004.6255](https://doi.org/10.22054/LTR.2004.6255)
- Zamakhshari, M. (2008). *An introduction to literature*, Tehran: Institute of Islamic Studies, University of Tehran.

References (In Arabic)

- A group of Writers. (2004). *Al-Mojam Al-Waseet*. Egypt: Maktaba Al-Shorrooq Al-Dovaliya.
- Azhari, M. (1421). *Language refinement*. First Edition. Beirut: Arab Heritage Revival House.
- Farahidi, Kh. (1409). *Kitab al-Ain*. second edition. Qom: Emigration Publishing.
- Fayoumi, A. (1414). *Al-Masbah al-Munir fi Gharib al-Sharh al-Kabeer by Al-Rafai*. Qom: Dar al-Hijrah Institute.
- Ibn Fares, A. (1983). *Mojam Maghayis Al-Loghat*. Researcher: Mohammad Haroun Abd Al-Salam. Qom: Islamic Information Library.
- Ibn Manzur, M. (1993). *Lisan Al-Arab*. Beirut: Dar Sader.
- Ibn Sidah, A. (2000). *Al-Mahkam va Al-Mohit Al-Azam*. Researcher: Abd Al-Hamid Hendavi. Beirut: Dar Al-Kotob al-Elmiya.
- Johari, I. (1998). *Al-Sahah*. Researcher: Ahmad Abd Al-Ghafoor Attar. Beirut: Dar Al-Alam Lelmalayin.
- Ragheb al-isfahani, H. (1991). *Mufradat Al-fadh al-Quran*. Beirut: Dar Al-Qalam.
- Sahib, I. (1414). *Al-Muhait fi al-Lagha*. Researcher: Mohammad Hasan Al-Yasin. Beirut: Alem al-Katb.
- Turayhi, F. (1997). *Majma-Ul-Bahrain*. Researcher: Ahmad Hosseini Eshkevari. Tehran: Mortazavi.
- Zamakhshari, M. (1979). *Asas-al-Balagha*. First Edition. Beirut: Dar Sadir.

References (In English)

- Cruse, D. A. (1986). *Lexical Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Crystal, David. (2008). *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Hurford, James R., Brendan Heasley and Michael B. Smith. (2007). *Semantics: A Coursebook*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Saeed, J. I. (2016). *Semantics*. Wiley Blackwell.

(مقاله پژوهشی)

بررسی صفات دنیا و آخرت در خطبه‌های نهج البلاغه بر پایه رابطه مفهومی تقابل معنایی

(مطالعه موردی گونه‌های جهتی و دوسویه)

محدثه حوزان^۱، علی‌اکبر فراتی^۲، انسیه السادات هاشمی^{۳*}

بازنگری مقاله: ۱۴۰۱/۱۱/۲۵

دریافت مقاله: ۱۴۰۱/۰۷/۰۹

انتشار مقاله: ۱۴۰۲/۰۳/۳۱

پذیرش مقاله: ۱۴۰۲/۰۱/۱۹

(از ص ۳۰ تا ۵۰)

چکیده

تقابل جهتی و دوسویه به‌عنوان دو گونه رایج در تقابل معنایی مطرح هستند. تقابل معنایی مبحث ویژه‌ای از معنی‌شناسی را به خود اختصاص می‌دهد. تقابل‌های معنایی یکی از مهم‌ترین و پربسامدترین روابط معنایی در نهج‌البلاغه به شمار می‌روند. تنوع تقابل معنایی در دنیا و آخرت، دلالت‌های معنایی متنوعی را رقم می‌زند که از ابزارهای لازم در بررسی معناشناختی این اثر ادبی است. پژوهش حاضر با روش توصیفی-تحلیلی تدوین شده‌است. در این پژوهش، به دلیل گسترده‌بودن بحث تقابل معنایی میان صفات دنیا و آخرت در خطبه‌های نهج‌البلاغه، به بررسی دو گونه رایج از انواع تقابل میان این صفات، پرداخته شده‌است. پس از استخراج جفت صفات متقابل دنیا و آخرت از میان خطبه‌ها و تطبیق هر یک از آنها، بر انواع تقابل در معنی‌شناسی، برآیند پژوهش نشان داد که در این میان، امام برخی ویژگی‌ها برای دنیا و آخرت ترسیم کرده‌اند که نمایان‌گر تقابل جهت‌های مختلف نسبت به نقطه ارجاع هستند و تحت عنوان تقابل جهتی مطرح می‌شوند. این تقابل‌ها با دربرگیری پانزده مورد به‌عنوان یکی از پربسامدترین انواع تقابل میان صفات متقابل دنیا و آخرت محسوب می‌شوند. جفت صفات متقابل مطابق با ویژگی‌های تقابل دوسویه که از نظر میزان بسامد میان صفات دنیا و آخرت با دربرگیری سه مورد، کم‌ترین میزان را به خود اختصاص می‌دهند، پس از تقابل جهتی قرار می‌گیرند. امام از این صفات برای بیان ویژگی‌هایی از دنیا و آخرت استفاده کرده‌اند که وقوع یکی از واژه‌های متقابل، متضمن وقوع واژه دیگر هست.

کلید واژه‌ها: معنی‌شناسی، تقابل معنایی، تقابل دوسویه، تقابل جهتی، دنیا و آخرت، نهج‌البلاغه.

۱. دانش‌آموخته کارشناسی ارشد زبان و ادبیات عربی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه تهران، تهران، ایران

۲. استادیار گروه زبان و ادبیات عربی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه تهران، تهران، ایران

۳. استادیار گروه زبان و ادبیات عربی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه تهران، تهران، ایران

۱. مقدمه

تقابل معنایی از روابط معنایی در حوزه دانش معناشناسی است که در کنار سایر روابط، مبحثی از علم معنی‌شناسی^۱ را به خود اختصاص می‌دهد. معنی‌شناسی زبانی به‌عنوان بخشی از دانش زبان‌شناسی مطرح است که صفوی کارکرد آن را این‌گونه توضیح می‌دهد: «معنی‌شناسی با مطالعه معنی، به دنبال کشف چگونگی عملکرد ذهن انسان در درک معنی از طریق زبان است و در اصل بازنمودهای ذهن آدمی را بازمی‌کاود» (صفوی، ۱۳۸۷: ۲۸).

جان سعید، معنی‌شناسی را مسأله معنی در زبان بیان می‌کند. او معتقد است که هر فرد، دارای دانش زبانی است. وی زبان‌شناسی را تلاشی در جهت توصیف دانش زبانی گوینده و معنی‌شناسی را تلاشی در جهت توصیف دانش معنایی از زبان می‌داند. به اعتقاد وی این که مردم چگونه معنی را در زبان به یکدیگر منتقل می‌کنند، موضوع اصلی معنی‌شناسی را تشکیل می‌دهد (Saeed, 2016: 3-5). وی تقابل معنایی^۲ را، کلماتی در معنای مخالف یکدیگر بیان می‌کند (ibid, 63).

۱-۱. بیان مسئله

موضوع دنیا و آخرت به‌عنوان یکی از موضوعات محوری و پرتکرار نهج‌البلاغه، مورد مناسبی برای بررسی انواع تقابل در معنی‌شناسی است. این موضوع که مبحث مفصلی در نهج‌البلاغه را به خود اختصاص می‌دهد، از زوایای مختلف، مورد تبیین امام قرار گرفته است. امام علی (ع) در تبیین تقابل حقیقی و وجودی دنیا و آخرت از تقابلات معنایی متعدد استفاده کرده‌اند که شناخت و معرفی آن‌ها به‌عنوان یکی از روابط مفهومی میان واژگان، سبب روشن‌شدن دلالت‌های معنایی صفات دنیا و آخرت می‌شود. ناگفته نماند که بررسی همه این تقابل‌ها خارج از گنجایش یک مقاله است. لذا پژوهش پیش‌رو از میان انبوه تقابل‌های مورد استفاده امام، به تبیین ویژگی‌هایی از دنیا و آخرت می‌پردازد که نمایان‌گر نوعی تقابل رابطه‌ای هستند. این نوع تقابل‌ها یا تقابل جهت‌های مختلف نسبت به نقطه ارجاع را نشان می‌دهند که در آن‌ها وقوع یکی از واژه‌های متقابل، متضمن وقوع واژه دیگر است اما این استلزام حتمی نیست و یا نمایان‌گر تقابل‌هایی هستند که وقوع یکی از واژه‌های متقابل، متضمن وقوع واژه دیگر است و این استلزام حتمی است.

داده‌ها در پژوهش پیش‌رو که با شیوه‌ی توصیفی-تحلیلی تدوین شده‌است، صفات دنیا و آخرت هستند. با نگاهی دقیق‌تر و عمیق‌تر به این صفات روشن می‌شود که برخی از این صفات، مستقیماً به خود دنیا و آخرت برمی‌گردد، به این صورت که یا فعلی است که فاعلش خود دنیا و آخرت است یا اسمی است که مستقیماً برای خود دنیا و آخرت، یا به عبارت بهتر؛ به‌جای دنیا و آخرت به کار رفته است. در کنار این صفات، صفات دیگری نیز وجود دارد که دنیا و آخرت را بر اساس ویژگی‌ها و متعلقات معنایی آن‌ها، توصیف می‌کند. به‌عبارت‌دیگر، وصف دنیا به‌وسیله ویژگی‌های آن و وصف اهل دنیا و همچنین وصف

1. semantics

2. semantic opposition

آخرت به‌وسیله ویژگی‌های آن و وصف اهل آخرت. این پژوهش هم به بررسی صفات مستقیم می‌پردازد و هم صفاتی که دنیا و آخرت را به‌وسیله ویژگی‌هایشان توصیف می‌کنند. پس از اتمام کار طبقه‌بندی اولیه صفات و مبادرت به یافتن جفت صفات متقابلی که با داشتن تقابل شفاف به‌صورت واژه قابل تفکیک بودند، این صفات متقابل در روند کاربردی کردن مطالب تئوری معناشناسان در مبحث تقابل، مورد تطبیق و تحلیل قرار گرفتند و صفاتی که تحت گونه‌جهتی و دوسویه برآورد شدند، به این پژوهش اختصاص پیدا کردند و ویژگی‌هایی از دنیا و آخرت که در قالب تقابل جهتی و ویژگی‌هایی از آن دو که در قالب تقابل دوسویه بیان شده‌اند، در این پژوهش نمایانده می‌شوند. لذا نوشتار حاضر، درصدد پاسخ با این سؤال است که «امام از این دو گونه‌تقابل برای بیان کدام ویژگی جهتی و یا دوسویه دنیا و آخرت استفاده کرده است؟» و «کدام‌یک از دو گونه‌جهتی و دوسویه بسامد بیش‌تری میان صفات دنیا و آخرت دارد؟».

۲-۱. پیشینه پژوهش

بررسی‌های انجام شده نشان داد که تاکنون تقابل جهتی و دوسویه مستقلاً به این شکل بررسی نشده است و آنچه تاکنون در رابطه با تقابل جهتی و دوسویه انجام شده است، بررسی‌های مختصر و گذرا در خلال بحث‌هایی در مورد تقابل معنایی است. از مهم‌ترین مطالعاتی که تقابل معنایی را مورد بررسی قرار داده‌اند، می‌توان به کتاب «درآمدی بر معنی‌شناسی» از کوروش صفوی (۱۳۸۷) و همچنین مقاله‌ای از وی (۱۳۶۹) با عنوان «نگاهی به تقابل معنایی» اشاره کرد. کتاب «مجموعه مقالات نخستین هم‌اندیشی معنی‌شناسی» نیز پژوهشی دیگر از کوروش صفوی (۱۳۹۱) در این حوزه است. از دیگر پژوهش‌ها در این رابطه می‌توان به کتاب «نگاهی تازه به معناشناسی» از فرانک پالمر (۱۳۶۶)، کتاب «نظریه‌های معنی‌شناسی واژگانی» از دیرک گیررتس (۱۳۹۳)، کتاب «درآمدی بر معناشناسی» از سباستین لوبنر (۱۳۹۹)، کتاب «درآمدی بر معنی‌شناسی زبان» از جان لاینز (۱۳۹۱) اشاره کرد. از مهم‌ترین مطالعاتی که تقابل را در نهج‌البلاغه بررسی کرده‌اند، می‌توان به کتاب «التقابل الدلالی فی نهج‌البلاغه» از عبد فلحی اشاره کرد. او پس از بیان پیشینه مفهوم تقابل از زمان گذشته تا معاصر؛ تقابل معنایی را در الفاظ مفرد، در مشتقات، اسم‌ها، فعل‌ها و اسالیب و ترکیب‌های نهج‌البلاغه بررسی می‌کند. او در مبحث تقابل دلالی بین الفاظ زمان که از زیرمجموعه‌های مبحث تقابل دلالی بین الفاظ متجانس است و آن نیز از زیرمجموعه‌های تقابل دلالی در الفاظ مفرد است به‌صورت گذرا با ذکر نمونه‌هایی اندک به تقابل بین دنیا و آخرت در نهج‌البلاغه پرداخته است. پایان‌نامه حسین بیات (۱۳۸۹) با عنوان «تحلیل و بررسی تصاویر ادبی دنیا و آخرت در خطبه‌های نهج‌البلاغه» نیز به‌عنوان نمونه‌ای دیگر پژوهشی است که به بررسی تصاویر تشبیه، استعاره، مثل، کنایه، مبالغه و اغراق و پارادوکس دنیا و آخرت در خطبه‌ها پرداخته است. مقاله «نقش و کارکرد تقابل‌های معنایی در ترجمه‌های فارسی نهج‌البلاغه» از سید مهدی مسبوق، رسول فتحی‌مظفری و مرتضی قائمی (۱۳۹۵) نیز پژوهشی است که عملکرد ترجمه‌های فارسی خطبه‌های نهج‌البلاغه در زمینه ترجمه تقابل‌های دوسویه واژگانی و میزان توجه مترجمان به بافت کلام را مورد اهتمام قرار داده‌است. در این مقاله، پس از اشاره به انواع تقابل‌های معنایی، فرازهایی از خطبه‌های نهج‌البلاغه را که حاوی چنین

تقابل‌هایی هستند ارائه می‌نماید و سپس به تبیین عملکرد ترجمه‌های فارسی دشتی، شهیدی، فقیهی، جعفری و فیض‌الاسلام در انتقال معنای صحیح این تقابلات می‌پردازد. این پژوهش‌ها از مهم‌ترین مطالعات در رابطه با موضوع تحقیق پیش‌رو است؛ که مطالعه آن‌ها و سایر موارد مشابه نشان می‌دهد که تاکنون انواع تقابل معنایی میان صفات دنیا و آخرت مورد بررسی قرار نگرفته است و در بررسی‌هایی مثل التقابل الدلالی فی نهج البلاغه، انواع تقابلات دنیا و آخرت بررسی نشده و تنها به ذکر چند نمونه‌ی متقابل بین دنیا و آخرت به صورت گذرا بسنده شده است؛ این در حالی است که خود نویسنده در کتابش بیان می‌کند که امام (ع) در مواضع متعددی میان دنیا و آخرت تقابل ایجاد کرده است، یا در پایان‌نامه حسین بیات با اینکه موضوع دنیا و آخرت مورد بررسی قرار گرفته است اما این بررسی شامل انواع تقابل‌ها در موضوع دنیا و آخرت نمی‌شود و تنها در این بین به گونه‌ی تناقض در صفات دنیا و آخرت پرداخته شده است و یا در پژوهش سید مهدی مسبوق و دیگران، تقابل در خطبه‌ها به صورت کلی و نه با موضوع دنیا و آخرت بررسی شده و به ذکر فرازهایی به عنوان نمونه اکتفا شده است. عدم بررسی و تبیین دقیق واژگان عربی در مبحث تقابل در دانش معناشناسی؛ که نقص تعاریف معناشناسان از انواع تقابل، برای دربرگیری تنوع و گستردگی واژگان و تراکیب و جملات عربی گواه آن است، می‌تواند جنبه‌ای از نوآوری این پژوهش به شمار آید. علاوه بر این قدم گذاشتن این نوع پژوهش‌ها در بررسی دقیق معناشناختی واژگان عربی، به نوبه خود سهمی در ارتقاء این دانش ایفا می‌کنند.

۳-۱. ضرورت و اهمیت پژوهش

تبیین گونه‌های جهتی و دوسویه میان صفات دنیا و آخرت که به لحاظ مفهوم نیز قرابت و نزدیکی دارند، باعث روشن‌شدن معنای دقیق واژه‌ها - همان چیزی که معناشناسی در جستجوی آن است - و کشف میدان معنایی آن‌ها می‌شود و به این ترتیب بررسی این دو رابطه مفهومی (جهتی و دوسویه) در سطح واژه-های متقابل دنیا و آخرت، بخشی از شبکه مفهومی موجود میان این واژه‌ها را مشخص می‌کند و به نوبه خود قدم تازه‌ای در بررسی معناشناختی این صفات و به تبع آن، در فهم باور و اندیشه‌های متمایز این اثر ادبی برمی‌دارد و با قراردادن اطلاعاتی دقیق در اختیار شارحان و مفسران نهج البلاغه، موجبات رفع چالش‌های دست‌یابی به ترجمه دقیق و بهره‌برداری بهتر از این کتاب شریف را فراهم می‌آورد.

۲. بحث

۲-۱. تقابل معنایی^۱

طبق نظر پالمر اصطلاح «تضاد معنایی» برای معانی متقابل استعمال می‌شود: «تضاد معنایی یکی از ویژگی‌های نظام‌مند و بسیار طبیعی زبان است و می‌تواند دقیقاً مورد بررسی قرار گیرد» (پالمر، ۱۳۶۶: ۱۳۷). بنا بر نظر صنعتی جفت و یا رشته واژه‌ای که از نظر معنایی با هم تفاوت داشته باشند و در عین حال، خصوصیات معنایی تمایز دهنده آن‌ها مشترک و یکسان باشد دارای رابطه تقابل معنایی

1. semantic opposition

هستند: «بنا به این تعریف، تنها داشتن تفاوت در یک جفت یا رشته واژه برای متقابل بودن کافی نیست بلکه به‌طور هم‌زمان باید دارای خصوصیات یکسان نیز باشند، بدین معنا که بتوان واژه‌ها را در یک مقوله و گروه قرار داد» (صناعتی، ۱۳۸۲: ۱۷). بنا بر دیدگاه معناشناسان، شاهد اصطلاحات و دسته‌بندی‌های متعددی برای انواع تقابل معنایی، هستیم که تقابل‌های مدرج^۱، مکمل^۲، جهتی^۳، دوسویه^۴، واژگانی^۵ و ضمنی^۶، گونه‌های رایج‌تر آن هستند (نک: صفوی، ۱۳۸۷: ۱۱۸). هدف جستار حاضر، بیان انواع تعاریف تقابل معنایی نیست، بلکه صرفاً به دو گونه جهتی و دوسویه اشاره می‌شود.

۲-۲. تقابل جهتی

تقابل جهتی یکی از گونه‌های تقابل معنایی است. گیررتس این نوع تقابل را این‌گونه معرفی می‌کند: تقابل جهت‌های مختلف را نسبت به نقطه ارجاع دربرمی‌گیرد، نظیر «شمال، جنوب»، «بالا، پایین»، یا حتی «رفت، آمد» که حرکت را نسبت به نقطه ارجاع می‌نمایند. برای این تقابل گاه از اصطلاح «متقابل معکوس» نیز استفاده می‌شود. آنچه در تقابل جهتی «جهت» به حساب می‌آید، می‌تواند در معنی تحت-اللفظی‌اش به کار رفته باشد؛ نظیر همین نمونه «رفت، آمد» و گاه نیز مفهومی کنایی داشته باشد؛ نظیر «پرسش، پاسخ». در این نمونه اخیر می‌توان تصور کرد که پیام در حرکت است و از سوی گوینده به صورت پرسش می‌رود و به سمت او به صورت پاسخ برمی‌گردد. یا «تولد، مرگ» که به شکلی استعاری به ورود و خروج از زندگی اشاره دارد (گیررتس، ۱۳۹۳: ۱۹۵).

بنا بر نظر کروز تقابل جهت‌دار را می‌توان در مفهوم روزمره حرکت مخالف (یعنی حرکت در جهت مخالف) مشاهده کرد. هیچ جفت متضاد واژگانی حرکت مخالف خطی خالص را بیان نمی‌کند؛ حتی جفتی مانند «صعود، فرود». با این حال، بسیاری از اعداد آشکارا مخالفت خود را مدیون این واقعیت هستند که تقابل جهتی اصلی را در برمی‌گیرند، یا تبدیل مفهومی یا بسط استعاری آن را نشان می‌دهند. جهت، در ساده‌ترین حالت، یک مسیر بالقوه را برای جسمی که در یک خط مستقیم حرکت می‌کند، تعریف می‌کند. اگرچه هیچ جفت واژگانی وجود ندارد که حرکت متضاد خالص را نشان دهد؛ جفت‌هایی وجود دارند که در ابتدایی‌ترین معانی خود نشان‌دهنده جهت‌های مخالف خالص هستند. آنها همگی قید یا حروف اضافه می‌باشند؛ مانند: شمال: جنوب، بالا: پایین، جلو: عقب (نک Cruse, 1986: 223).

صفوی جفت‌هایی نظیر «آوردن، بردن» یا «ارسال داشتن، دریافت داشتن» را برای این نوع تقابل نمونه می‌آورد (صفوی، ۱۳۶۹: ۱۰۹). جان سعید این‌گونه از رابطه بین کلمات را بیان‌گر حرکت (movement) می‌داند؛ یعنی در این نوع رابطه، یک کلمه حرکت در جهتی را نشان می‌دهد و کلمه

1. gradable opposition
2. complementary opposition
3. directional opposition
4. symmetrical opposition
5. lexically opposition
6. connotational opposition

دیگر، نشان‌گر حرکت در جهت مقابل آن است (Saeed, 2016: 64). لوینر موارد مربوط به محور زمان تقویمی را نیز مضموم این نوع تقابل می‌داند:

دو لفظ، تنها و تنها اگر بر اساس محوری مشترک بیان‌گر موارد عکس هم باشند، مخالف‌های جهتی نامیده می‌شوند. مخالف‌های جهتی، روی یک محور مشترک، به جهت‌های عکس مربوطند. جفت‌هایی از قبیل «right, left»، «below, above»، «in front of, behind»، اشتراکات فراوانی با متضادها دارند. برای هر کدام از این جفت‌ها یک نقطه ارجاع وجود دارد که فرد از آن نقطه و از روی یک محور معین به جهت عکس می‌نگرد. یک محور مشابه، محور زمان تقویمی است. ما راجع به چیزهایی سخن می‌گوییم که «قبل» یا «بعد»، «دیرتر» یا «زودتر» از زمان تقویمی معینی واقع می‌شوند؛ بنابراین جفت‌هایی چون «قبل، بعد»، «گذشته، آینده»، «از، تا»، «دیروز، فردا»، «قبلی، بعدی»، «مقدم بودن، مؤخر بودن» مخالف‌های جهتی هستند که به محور زمان تقویمی مربوطند. یک مورد دیگر توسط زمان گذشته و زمان آینده دستوری فراهم می‌شود. از دیگر موارد مرتبط با زمان تقویمی، «فعل‌های پایان‌محور» و «فعل‌های دال بر تغییر» با شروط مخالف حاصله است. مثال‌هایی از این دست عبارتند از: «گره‌زدن، گره بازکردن»، «بسته‌بندی کردن، بازکردن بسته‌بندی»، «پیچیدن، بازکردن»، «لباس پوشیدن، لباس کندن»، «روشن کردن، خاموش کردن»، «سوارشدن، پیاده‌شدن»، «پرکردن، خالی کردن»، «داخل شدن، ترک کردن»، «آغاز کردن، متوقف کردن»، «شروع کردن، پایان دادن»، «به خواب رفتن، بیدارشدن»، «ظاهرشدن، ناپدیدشدن»، «بازکردن، بستن» و بسیاری دیگر. یک عضو، نشان‌گر وقوع یا شروع وضعیتی است و عضو دیگر بیان‌گر فرآیند یا عملی در جهت عکس است (لوینر، ۱۳۹۹: ۲۸۸-۲۸۹).

۱-۲-۲. تطبیق صفات دنیا و آخرت با تقابل جهتی

اکنون به بررسی موارد مضموم تقابل جهتی در صفات دنیا و آخرت پرداخته می‌شود. مطالبی که پیش‌تر بیان شد نشان‌دهنده آن است که طبق نظر لوینر، تقابل جهتی در چند محور قابل بررسی است. برخی از متقابل‌های جهتی، تقابل جهت‌های مختلف را نسبت به نقطه ارجاع نشان می‌دهند. گاهی این محور، محور زمان تقویمی است و برخی متقابل‌های جهتی به آن مربوط می‌شوند و گاهی متقابل‌های جهتی فعل‌های پایان‌محور و یا فعل‌های دال بر تغییر هستند که آن‌ها نیز مرتبط با زمان تقویمی هستند. لذا صفات مربوط به متقابل‌های جهتی نیز در قالب همین دسته‌بندی ارائه می‌شوند. در این بخش، صفات و ویژگی‌ها و متعلقات معنایی دنیا و آخرت که یا بین خودشان تقابل وجود دارد و یا تقابل بینشان به واسطه اسم‌ها یا افعالی است که به این صفات، ویژگی‌ها و یا متعلقات معنایی نسبت داده شده‌اند، آورده شده است.

لازم به ذکر است در همه موارد، ابتدا فرازهایی که صفات را دربرگرفته‌اند به همراه معنی‌شان، به لحاظ آشنایی با بافت صفات؛ از نظر می‌گذرانیم و سپس به بیان معنی صفات در موارد مورد نیاز از کتب لغت خواهیم پرداخت. ترجمه فرازاها از کتاب شرح و ترجمه نهج البلاغه فیض الاسلام برگرفته شده است.

۱-۲-۱-۲. تقابل جهت‌های مختلف نسبت به نقطه ارجاع

این نوع متقابل‌های جهتی، تقابل جهت‌های مختلف را نسبت به نقطه ارجاع بر روی یک محور مشترک و معین نشان می‌دهند. طبق نظر لوبنر این محور مکانی این‌گونه تعریف می‌شود:

برای هر کدام از این جفت‌ها یک نقطه ارجاع وجود دارد که فرد از آن نقطه و از روی یک محور معین به جهات عکس می‌نگرد. تصور کنید که در وضعیت ایستاده قرار دارید و سر شما نه می‌چرخد و نه خم می‌شود. سپس جهتی را که شما به آن می‌نگرید چیزی است که با استفاده از *in front of (you)* نشان داده می‌شود و *behind (you)* نشان‌دهنده جهت عکس است. دو جهت مزبور به چند طریق از هم متمایز می‌شوند: قامت، یک جلو دارد که شامل صورت، سینه و غیره و همچنین یک پشت دارد؛ هنگامی که فرد در حالت عادی قدم می‌زند، وی در جهتی قدم می‌زند که جلوی وی است؛ بنابراین، قامت یک محور را به نام محور جلو-عقب، یا یک محور عمده‌تاً افقی، در فضا تعریف می‌کند. محور دیگری را که قامت تعریف می‌کند محور عمودی سر- پا است. گستره جهت از وسط قامت به سوی سر، جهت بالا را تعریف می‌کند؛ جهت عکس بالا، پایین است. در نهایت، قامت با دو چشم، دو گوش، دو پا و قرینه کناری کلی آن، یک محور افقی دیگر به نام چپ- راست را تعریف می‌کند (لوبنر، ۱۳۹۹: ۲۸۸).

به نمونه آن بین صفات دنیا و آخرت، در ذیل اشاره می‌شود:

۱-۱-۲-۲. قَدْ أَقْبَلْتُ - قَدْ أَدْبَرْتُ (اِسْتَقْبَلُوا - اِسْتَدْبَرُوا، مُقْبِلٌ - مُدْبِرٌ)

این دو صفت به شکل‌های مختلف در فرازهای مختلف روبه‌روی هم قرار گرفته‌اند:

قَدْ أَقْبَلْتُ - أَدْبَرْتُ: فَإِنَّ الدُّنْيَا أَدْبَرْتُ وَ أَدْنَتْ بَوْدَاعٍ وَ إِنَّ الْآخِرَةَ قَدْ أَقْبَلْتُ وَ أَشْرَفْتُ بِاطِلَاعٍ (خطبه/۲۸) به تحقیق دنیا پشت کرده و به مفارقت و جدائی آگاه می‌نماید و آخرت نزدیک و آشکار شده است.

صورت‌های دیگر آن را در فرازی از خطبه ۱۵۲ می‌بینیم: «حَقٌّ إِذَا كَشَفَ هُمْ عَنْ جَزَاءِ مَعْصِيَتِهِمْ وَ اِسْتَخْرَجَهُمْ مِنْ جَلَابِيبِ غَفْلَتِهِمْ اِسْتَقْبَلُوا مُدْبِرًا وَ اِسْتَدْبَرُوا مُقْبِلًا» (خطبه/۱۵۲)

معنی ریشه جفت متقابل جهتی أَقْبَلْتُ وَ أَدْبَرْتُ:

قبل: «إِقْبَالٌ: توجه نمودن و پیش آمدن است مثل استقبال» (راغب اصفهانی، ۱۳۷۴: ۱۲۲/۳).

دبر: «دُبُرُ الشَّيْءِ: یعنی پشت هر چیز، نقطه مقابلش - قبل - است یعنی پیش و پیشاوری. أَدْبَرٌ - یعنی روی گرداند» (همان: ۶۵۵/۱ و ۶۵۶). «قال الفراء: و هما لغتان دَبَرُ النَّهَارِ وَ أَدْبَرُ وَ دَبَرُ الصَّيْفِ وَ أَدْبَرُ وَ كَذَلِكَ قَبْلٌ وَ أَقْبَلٌ» (ازهری، ۱۴۲۱: ۷۹/۱۴).

در این فراز فعل «قد اقبلت» به‌عنوان صفت آخرت و به معنی روی آوردن در مقابل فعل «قد ادبرت» به‌عنوان صفت دنیا و به معنی روی گرداندن و پشت کردن قرار گرفته‌است. جهت در این دو متقابل، در معنی تحت‌اللفظی‌اش به کار رفته‌است. رابطه بین کلمات اقبال و ادبار، بیان‌گر حرکت است. در این نوع رابطه، روی آوردن آخرت، حرکت در جهتی را نشان می‌دهد و پشت کردن دنیا، نشان‌گر حرکت در جهت مقابل آن است.

مشابه آن چه در مورد «فَدَّ أَقْبَلْتُ وَ فَدَّ أَدْبَرْتُ» بیان شد را؛ در فرازی از خطبه ۴۲ می‌بینیم که فعل «فداقبلت» به‌عنوان صفت آخرت و به معنی روی آوردن در مقابل فعل «فَدَّ وَ لَتَّ» به‌عنوان صفت دنیا و به معنی روی گرداندن و پشت کردن قرار گرفته‌است: «أَلَا وَ إِنَّ الدُّنْيَا فَدَّ وَ لَتَّ حَدَاءً... أَلَا وَ إِنَّ الْآخِرَةَ فَدَّ أَقْبَلْتُ» (خطبه/۴۲) آگاه باشید دنیا به‌سرعت و تندی رو می‌گرداند... و آگاه باشید که آخرت نزدیک است.

۲-۲-۱-۲. متقابل‌های جهتی مربوط به محور زمان تقویمی

بیان شد که از نظر لوینر یک محور مشابه با محور مکانی، محور زمان تقویمی است. این محور، مرتبط است با سخن در مورد چیزهایی که «قبل» یا «بعد»، «دیرتر» یا «زودتر» از زمان تقویمی معینی واقع می‌شوند و شامل مخالف‌های جهتی چون «قبل، بعد»، «گذشته، آینده» «از، تا»، «دیروز، فردا»، «قبلی، بعدی»، «مقدم بودن، مؤخر بودن» هستند که به محور زمان تقویمی مربوطند. مورد دیگر متقابل‌های جهتی مربوط به محور زمان تقویمی، توسط زمان گذشته و زمان آینده دستوری فراهم می‌شود. از نظر لوینر، زمان دستوری، زمان تقویمی موقعیت مورد بیان را معین می‌کند. زمان‌های مطلق، زمان‌هایی از قبیل گذشته، حال و آینده است که به زمان تقویمی کلام مربوط هستند. ارجاع به زمان‌های حال، گذشته و آینده توسط رابطه زمانی با زمان تقویمی کلام تعیین می‌شود که در آن زمان بیان کلام همان زمانی است که ادای جمله رخ می‌دهد. کلام خود یک رخداد در جهان است. کلام، زمان تقویمی را روی محور زمان تقویمی تعریف می‌کند که به آن «زمان تقویمی کلام» می‌گویند. این زمان حال است؛ گذشته مقدم بر «زمان تقویمی کلام است» و آینده دنبال حال است. زمان گذشته، موضوع زمان دستوری را پیش از زمان تقویمی کلام قرار می‌دهد. زمان آینده، موضوع زمان را به آینده ربط می‌دهد (نک لوینر، ۱۳۹۹: ۲۲۲-۲۲۸).

در ادامه به موارد آن اشاره می‌شود:

۱-۲-۱-۲-۱. الْيَوْمَ - غَد

این دو صفت در فرازهای گوناگونی از خطبه‌های متعددی از نهج البلاغه مثل خطبه ۲۸ و ۱۵۳ و ۲۲۳ روبه‌روی هم قرار گرفته‌اند.

الْيَوْمَ - غَد: إِنَّ الْيَوْمَ عَمَلٌ وَ لَا حِسَابَ وَ غَدًا حِسَابٌ وَ لَا عَمَلَ (خطبه/۴۲) و (بدانید) امروز (ایام عمر فانی) روز عمل و کار است و حساب و بازخواستی ندارد و فردا (قیامت) روز حساب و بازخواست است و موقع عمل و کار نیست.

معنای واژگانی این دو کلمه روشن است. منظور از واژه الیوم به معنای امروز، در فراز، دنیا است؛ همانطور که در خطبه ۲۸ می‌بینیم که خود واژه دنیا در مقابل غد قرار گرفته‌است: «فَتَرَوُوا فِي الدُّنْيَا مِنَ الدُّنْيَا مَا تَخْرُؤُونَ بِهِ أَنْفُسَكُمْ غَدًا»؛ و منظور از واژه غد به معنای فردا، در فراز، آخرت است.

«امروز، فردا»، سخن در مورد چیزهایی است که «قبل» یا «بعد» از زمان تقویمی معینی واقع می‌شوند.

۲-۲-۱-۲-۲. قُدَمَ - أَمَامَ

قُدَمَ - أَمَامَ: رَأَيْتَ فِي يَوْمِهِ غَدَهُ وَ نَظَرَ قُدَمًا أَمَامَهُ (خطبه/۸۲) و در امروز (دنیا) مراقب فردایش (آخرت) بود و آنچه که در پیش داشت، پیش از رحلت دید. معنی ریشه جفت متقابل جهتی قُدَمَ و أَمَامَ:

قدم: «الأخْرُ نقيض القُدْم. تقول: مضى قدما و تأخَّر أخراً» (فراهیدی، ۱۴۰۹: ۳۰۳/۴).
 امام: «پیش روی» (راغب اصفهانی، ۱۳۷۴: ۱۹۹/۱). «قال سيبويه: و قالوا: أمألك، إذا كنت تُحدِّثُهُ أو تُبصِّرُهُ شَيْئاً» (ابن سیده، ۱۰: ۵۷۷/۱۴۲۱).

در خطبه ۸۲، واژه «قُدْم» به معنی پیش یا پیش‌تر در مقابل واژه «امام» به معنی فراروی یا پیش‌روی قرار گرفته‌است. «پیش‌تر، پیش‌روی»، سخن در مورد چیزهایی است که «قبل» یا «بعد» از زمان تقویمی معینی واقع می‌شوند.

۳-۲-۱-۲-۳. آثروا- آثروا- آثروا

آثروا- آثروا: آثروا عاجلاً و آثروا آجلاً (خطبه/۱۴۴) دنیا را اختیار کرده آخرت را پشت سر انداختند.

نمود تقابل در این فراز، تقدیم دنیاست بر آخرت توسط اهل ضلال.

معنی ریشه جفت متقابل جهتی آثروا و آثروا:

أثر: «له ثلاثة أصول: تقديم الشيء و ذكر الشيء و رسم الشيء لباقي» (ابن فارس، ۱۴۰۴: ۵۳/۱).

آخر: «التأخير مقابل للتقديم» (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲: ۶۹).

تقابل در این فراز، بین «آثر» در معنای تقدیم و پیش‌انداختن و «آخر» در معنای پس‌انداختن، است. «مقدم کردن، مؤخر کردن»، سخن در مورد چیزهایی است که «قبل» یا «بعد» از زمان تقویمی معینی واقع می‌شوند.

۴-۲-۱-۲-۴. أقرب- أبعد

أقرب- أبعد: ما أقرب الحي من الميت للحاقه به و أبعد الميت من الحي لايقطعه عنه (خطبه/۱۱۳) چه بسیار نزدیک است زنده به مرده برای ملحق شدن به او و چه بسیار دور است مرده از زنده برای جدائی همیشگی از او (چون هر زنده‌ای به زودی می‌میرد و هر که مرد هرگز بازمی‌گردد، پس از این‌رو زنده به مرده بسیار نزدیک و مرده به زنده بسیار دور است).

أقرب و أبعد در این فراز، بر بناء تعجب هستند و متعجب منه، حی است از ویژگی‌های دنیا و میت از متعلقات معنایی آخرت، که به أقرب و أبعد نسبت داده شده‌اند (حی مفعول به أقرب و میت مفعول به أبعد است و من الميت متعلق به أقرب و من الحي متعلق به أبعد است) و به وسیله این دو فعل میان‌شان تقابل جهتی ایجاد شده‌است.

معنی ریشه جفت متقابل جهتی أقرب و أبعد:

بعد و قرب: «أبعد- إبعاداً [بعد]: دور شد. این کلمه متضاد (قرب) است- ه: او را دور کرد. ضد (قرية) است» (بستانی، ۱۳۷۵: ۷).

«أقرب و أبعد» بناء تعجب دارند و صیغ تعجب از آنچه «أفعل» تفضیل ساخته می‌شود، ساخته می‌شوند. ساختار تفضیلی، یکی از مشخصه‌های تقابل مدرج است. تقابل مدرج، تقابلی است که به لحاظ کیفیت قابل درجه‌بندی است. در نگاه اول ممکن است این‌طور به نظر برسد که این دو فعل، می‌توانند مشمول عنوان تقابل مدرج مطرح شوند، اما تعلق آن دو به لحاظ معنایی به تقابل جهتی پرواضح است.

معناشناسان نیز جفت‌هایی چون «دیرتر، زودتر» راه علی‌رغم ظاهر مدرجشان، به جهت تعلق معنایی به تقابل جهتی از نمونه‌های آن برشمردند. جفت «أَقْرَبُ و أَبْعَدُ» نیز، با این مثال‌ها قابل مقایسه می‌نماید. این فراز از منظری دیگر نیز در تقابل جهتی، قابل تأمل است که در بخش بعد به آن پرداخته می‌شود.

۳-۱-۲-۲. فعل‌های پایان‌محور و فعل‌های دالّ بر تغییر

لوبنر بحث از فعل‌های پایان‌محور و فعل‌های دالّ بر تغییر را ذیل ساختار موقعیت^۱ یا زمان موقعیت‌های بیان‌شده با فعل، بیان می‌کند. از نظر وی طبقه‌بندی افعال بر اساس ساختار موقعیت عبارت‌اند از این که آیا فعل بیان‌گر حالت یا عمل است و موقعیت را به شکل ساده یا به شکل غیر بسیط معرفی می‌کند و همچنین ملاکی را برای تکمیل رخداد مورد نظر فراهم می‌کند یا نمی‌کند. الفاظ پایان‌محور، یعنی افعالی که با معنای واژگانی خود بیان‌گر پایان چیزی باشند؛ به‌عنوان یکی از طبقه‌بندی افعال بر اساس ساختار موقعیت، موقعیت را به مثابه فرآیند یا فعالیت نشان می‌دهند که به نتیجه مشخصی می‌انجامد. فرآیند یا فعالیت به‌عنوان پدیده‌ای یک‌دست و به‌نوعی همراه با تغییر مداوم ظاهر می‌شود. پدیده در پایان مشخص خود، به نهایت می‌انجامد. مرحله معینی از فعالیت یا فرآیند یک‌دست، بخشی از خط زمان را پوشش می‌دهد. لوبنر الفاظ دالّ بر تغییر راه، به‌عنوان طبقه‌بندی دیگری از افعال بر اساس ساختار موقعیت، مطرح می‌کند. از نظر وی بسیاری از این افعال تنها به یک تغییر ساده دلالت دارند و کنش‌گر در وضعیت معینی در قبل از رخداد و در وضعیت متفاوتی بعد از رخداد قرار می‌گیرد (نک لوبنر، ۱۳۹۹: ۲۰۳-۲۱۰). فعل‌های پایان‌محور و فعل‌های دالّ بر تغییر، از آن‌جا که دارای گستره زمانی هستند، مرتبط با زمان تقویمی به حساب می‌آیند.

در ذیل به موارد آن اشاره می‌شود:

۱-۳-۱-۲-۲. حَاقٌ - انْقِطَاعٌ

حَاقٌ - انْقِطَاعٌ: مَا أَقْرَبَ الْحَيِّ مِنَ الْمَيِّتِ لِلْحَاقِ بِهِ وَ أَبْعَدَ الْمَيِّتِ مِنَ الْحَيِّ لِانْقِطَاعِهِ عَنْهُ (خطبه/۱۱۳).

نمود تقابل در این فراز، نزدیک‌بودن حیّ (از ویژگی‌های دنیا) است به میّت (از متعلقات معنایی آخرت)، در لحاق به آن، در مقابل دوربودن میت از حیّ، در انقطاع همیشگی از آن (لِلْحَاقِ عَائِدٌ است به جمله ما أقرب الحی من المیت و لِانْقِطَاعِهِ عَائِدٌ است به جمله ما أبعد المیت من الحی).

معنی ریشه جفت متقابل جهتی حَاقٌ و انْقِطَاعٌ:

لحق: «أَصْلٌ يَدُلُّ عَلَى إِدْرَاكِ شَيْءٍ وَ بُلُوغِهِ إِلَى غَيْرِهِ» (ابن فارس، ۱۴۰۴: ۲۳۸/۵).

قطع: «الْقَطْعُ: إِبَانَةُ بَعْضِ أَجْزَاءِ الْجُزْمِ مِنْ بَعْضِ فُضْلًا. انْقِطَاعُ الشَّيْءِ: ذَهَبُ وَقْتِهِ» (ابن سیده، ۱۴۲۱: ۱۵۹/۱ و ۱۶۲).

در این فراز واژه «لحاق» به معنی ملحق‌شدن و پیوستن، در تقابل با واژه «انقطاع» به معنی منقطع‌شدن و جداشدن قرار گرفته‌است. «ملحق‌شدن و منقطع‌شدن»، از موارد فعل‌های دالّ بر تغییر ساده^۲ به-شمار می‌روند.

1. Situation structure
2. Simple change

بسیاری از افعال تنها به یک تغییر ساده دلالت دارند. کنشگر در وضعیت معینی قبل از رخداد و در وضعیت متفاوتی بعد از رخداد قرار می‌گیرد. وضعیت قبل از رخداد را وضعیت ابتدا و وضعیت بعد از رخداد را وضعیت حاصل می‌نامیم. در اسنادهای دال بر تغییر ساده، همواره پیش‌فرض این است که وضعیت ابتدا، ماقبل تغییر است. وضعیت ابتدا ممکن است فرآیندی پویا یا یک حالت، یعنی وضعیت ثابتی باشد که با تغییر همراه نیست. معمولاً یکی از دو وضعیت به‌عنوان نفی دیگری تعریف می‌شود. مفهوم اصطلاح تغییر، تنها به تغییر اشاره دارد؛ تغییر یعنی انتقال از وضعیت ابتدایی به وضعیت حاصل. مفهوم تغییر ساده، دربرگیرنده اطلاعات راجع به شیوه یا طول مدت انتقال نیست. تغییر، بدین مفهوم «ساده» است. به فعل‌های دال بر تغییر ساده اغلب لحظه‌ای گفته می‌شود. لحظه‌ای نه به این معنا که رخدادی در جهان که با استفاده از یک فعل دال بر تغییر به آن اشاره می‌شود، نباید هیچ‌گونه گستره زمانی یا دست کم زمان بسیار کوتاهی داشته باشد. این مفاهیم به مفهومی انتزاعی «لحظه‌ای» هستند که حاوی هیچ‌گونه اطلاعاتی راجع به خود رخداد انتقالی نیستند. رخداد متغیر در برابر این مفاهیم، تنها به مثابه یک «نقطه» بدون گستره زمانی است. فعل‌های دال بر تغییر ساده را نمی‌توان در نمود جاری به‌کارگرفت تا بیان کند کنشگر در حال عبور از نقطه الف به ب است. فعل‌های دال بر تغییر ساده، به شکل جاری به‌کار نمی‌روند، زیرا در اینجا هیچ فرآیندی در کار نیست که با جاری بیان شود (نک: لوبنر، ۱۳۹۹: ۲۰۸-۲۱۰). بر این اساس، رخداد، وضعیت ابتدا و حاصل در دو فعل دال بر تغییر «ملحق‌شدن و منقطع‌شدن»، به شرح زیر است:

رخداد: ملحق شدن حی به میت، وضعیت ابتدا؛ عدم اتصال حی به میت، وضعیت حاصل؛ اتصال حی به میت.

رخداد: منقطع شدن میت از حی، وضعیت ابتدا؛ اتصال میت به حی. وضعیت حاصل؛ عدم اتصال میت به حی.

چگونگی اتصال میت به حی قبل از مرگ از معانی شگفت‌آوری است که از این مفاهیم انتزاع می‌شود.

۲-۳-۱-۲-۲. دَارِ طَعْنٍ - دَارِ إِقَامَةٍ

طَعْنٍ - إِقَامَةٍ: وَ لِيَتَرَوُذَ مِنْ دَارِ طَعْنِهِ لِدَارِ إِقَامَتِهِ (خطبه/۸۵) باید از سرای کوچ کردن خود (دنیا) برای جایگاه همیشگی (آخرت) توشه بردارد.

در این فراز، منظور از دار طعن، دنیا و منظور از دار اقامه، آخرت است.

معنی ریشه جفت متقابل جهتی طَعْنٍ و إِقَامَةٍ:

طعن: «طَعْنٌ: کوچ کرد. سار، رخل. از جای بجای شد طَعْنًا (طَعْنًا)» (زمخشری، ۱۳۸۶: ۱۸۲).

قوم: «(قام) الحق: ظهر و استقر. - علی الأمر: دام وثبت. (آقام) بالمكان: لبث فيه وأخذته وطنًا. - الشيء: أدامه» (مجموعه من المؤلفین، ۱۴۲۵: ۷۶۷).

تقابل در این فراز، میان واژه «طعن» به معنی کوچ کردن و واژه «اقامه» به معنی جای ماندن و سرای ماندگاری است. «کوچ کردن و اقامت کردن»، از موارد فعل‌های دال بر تغییر به‌شمار می‌رود که رخداد، وضعیت ابتدا و حاصل در این دو فعل به شرح زیر است:

رخداد: کوچ کردن از دنیا، وضعیت ابتدا: اقامت در دنیا، وضعیت حاصل: عدم اقامت در دنیا.
 رخداد: اقامت کردن در آخرت، وضعیت ابتدا: عدم اقامت در آخرت. وضعیت حاصل: اقامت در آخرت.

۳-۳-۱-۲-۲-۲. قَدِمُوا- أُخْرِجُوا (قَادِم- غَائِب)

ماده قدم در هیئت‌های مختلفی، در تقابل با کلمات متفاوتی در فرازهای گوناگون قرار گرفته‌است که در ذیل به بررسی آن‌ها می‌پردازیم:

قَدِمُوا- أُخْرِجُوا: فَمَا أَخَذُوهُ مِنْهَا لَهَا أُخْرِجُوا مِنْهُ وَ حُوسِبُوا عَلَيْهِ وَ مَا أَخَذُوهُ مِنْهَا لِعَرِّهَا قَدِمُوا عَلَيْهِ وَ أَقَامُوا فِيهِ (خطبه/۶۲) پس آنچه از دنیا برای دنیا فراهم آورند از کفشان می‌رود و (در آخرت) حساب آن را از آنان می‌طلبند و آنچه که از دنیا برای غیر دنیا (آخرت) تهیه نمایند بر ایشان می‌ماند و همیشه با آنها است.
 قَادِم- غَائِب: إِنَّ غَائِبًا يَخْذُوهُ الْجَدِيدَانِ اللَّيْلُ وَ النَّهَارُ حَرِيًّا بِسُرْعَةِ الْأَوْيَةِ وَ إِنَّ قَادِمًا يَقْدَمُ بِالْفَوْزِ أَوْ الشَّقْوَةِ لَمْسْتَحِقٌّ لِأَفْضَلِ الْعُدَّةِ (خطبه/۶۳) و غایبی که نو آیندگان یعنی شب و روز او را (به منزل حقیقی) می‌راند سزاوار است که به‌زودی (به وطنش) بازگشت نماید و کسی که با سعادت و نیک‌بختی یا شقاوت و بدبختی (به وطنش) می‌آید، نیکوترین توشه را نیازمند است.

معنی ریشه جفت متقابل جهتی قَدِمُوا و أُخْرِجُوا:

قدم: «الْقَدَمُ: گام و پیش پای (در همه جانداران) جمعش - أَقْدَامٌ و واژه تَقَدَّمَ و تأخر به همین اعتبار در نظر گرفته شده. تَقَدَّمَ: پیشی داشتن و پیشی جستن. قَدَمْتُ كَذَا: آن را جلو نهادم و پیش‌داشتم» (راغب اصفهانی، ۱۳۷۴: ۱۴۸/۳-۱۵۰). «قَدِمَ من سفره؛ و قَدِمَ الْبَلَدَ؛ و قَدِمَ عَلَى قَوْمِهِ» (زمخشری، ۱۹۷۹: ۴۹۶).
 خرج: «خَرَجَ خُرُوجًا: برز من مقره او حاله، سواء كان مقره دارا، أو بلدا، أو ثوبا و سواء كان حاله حالة في نفسه، أو في أسبابه الخارجه» (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲: ۲۷۸).

در فراز ۶۲ فعل «قدموا»، از ریشه قَدِم- يَقْدَمُ و در معنای رسیدن، وارد شدن و گام‌نهادن است که در تقابل با فعل مجهول «اخرجوا من» به معنی خارج شدن یا بیرون‌رانده شدن قرار گرفته‌است. در خطبه ۶۳ واژه «قادم» به معنی قدوم‌کننده، آینده (آن که می‌آید) یا پیش‌آینده در مقابل واژه «غائب» به معنی نهان- شده و پوشیده‌شده و پنهان‌شده قرار گرفته‌است. «وارد شدن، خارج شدن» و «نهان‌شده، پیش‌آینده»، از موارد فعل‌های دال بر تغییر به‌شمار می‌رود که رخداد، وضعیت ابتدا و حاصل در این افعال به شرح زیر است:

رخداد: خروج از آنچه از دنیا برای دنیا فراهم می‌آورد، وضعیت ابتدا: داشتن آن چیز در دنیا، وضعیت حاصل: نداشتن آن چیز در آخرت.

رخداد: ورود به آنچه از دنیا برای آخرت فراهم می‌آورد، وضعیت ابتدا: نداشتن آن چیز در دنیا، وضعیت حاصل: داشتن آن چیز در آخرت.

رخداد: غائب‌شونده از دنیا، وضعیت ابتدا: بودن در دنیا، وضعیت حاصل: نبودن در دنیا.

رخداد: آینده به آخرت، وضعیت ابتدا: نبودن در آخرت. وضعیت حاصل: بودن در آخرت.

۴-۳-۱-۲-۲. یَذْهَبُ - یَجِيءُ

یَذْهَبُ - یَجِيءُ: یَذْهَبُ الْيَوْمَ بِمَا فِيهِ وَ يَجِيءُ الْغَدُ لِأَحْفَافٍ بِهِ (خطبه/۱۵۶) امروز با آنچه در آن است می‌گذرد و فردا از پی آن می‌آید.

معنای واژگانی ذهب و جیاء، روشن است. «آمدن» مستلزم حرکت به سوی گوینده یا شنونده است و «رفتن» حرکتی در جهت عکس آن است. لذا «رفتن و آمدن»، جهت‌های عکس روی یک محور مشترک را می‌نمایانند و از موارد فعل‌های دال بر تغییر به‌شمار می‌رود که رخداد، وضعیت ابتدا و حاصل در این دو فعل به شرح زیر است:

رخداد: رفتن دنیا، وضعیت ابتدا: بودن دنیا، وضعیت حاصل: نبودن دنیا.
رخداد: آمدن آخرت، وضعیت ابتدا: نبودن آخرت، وضعیت حاصل: بودن آخرت.

۵-۳-۱-۲-۲. تَقْصَّتْ - أَرْفَ

أَرْفَ - تَقْصَّتْ: حَتَّى إِذَا تَصَرَّمَتِ الْأُمُورُ وَ تَقْصَّتِ الدُّهُورُ وَ أَرْفَ النَّشُورُ (خطبه/۸۲) پس هرگاه رشته کارها از هم گسیخت و روزگار سپری گردید و انگیختن مردم نزدیک شد (قیامت بر پا گردید).

نمود تقابل در این فرازها، به‌سرآمدن دنیا است در مقابل نزدیک‌شدن آخرت.

معنی ریشه جفت متقابل جهتی أَرْفَ وَ تَقْصَّتْ:

قضى: «الانْقِصَاءُ: فَنَاءُ الشَّيْءِ وَ ذَهَابُهُ وَ كَذَلِكَ التَّقْصِي» (صاحب، ۱۴۱۴: ۵/۴۶۲).

أَرْفَ: «أَرْفَ يُقَالُ عِبَارَةً بِضِيْقِ وَقْتِهَا وَ الْأَرْفُ: ضِيْقُ الْوَقْتِ وَ سَمِيَتْ بِهِ لِقُرْبِ كَوْنِهَا وَ عَلَى ذَلِكَ عَبَّرَ عَنْهَا بِالسَّاعَةِ» (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲: ۷۵).

در این فراز، «تقصت الدهور» به معنای سپری‌شدن روزگارها و زمان‌ها و فناء و پایان‌پذیرفتن دنیا، در مقابل «أرف النشور» به معنای نزدیک‌شدن برانگیختن و رسیدن رستاخیز و قیامت، قرار گرفته‌است. «سپری‌شدن، نزدیک‌شدن» از موارد فعل‌های دال بر تغییر به‌شمار می‌رود که رخداد، وضعیت ابتدا و حاصل در این دو فعل به شرح زیر است:

رخداد: سپری‌شدن دنیا، وضعیت ابتدا: بودن دنیا، وضعیت حاصل: نبودن دنیا.
رخداد: نزدیک‌شدن آخرت، وضعیت ابتدا: نبودن آخرت، وضعیت حاصل: بودن آخرت.

۶-۳-۱-۲-۲. مُنْقَضٌ - آت

مُنْقَضٌ - آت: كُلُّ مَعْدُودٍ مُنْقَضٌ وَ كُلُّ مُتَوَقِّعٍ آتٍ وَ كُلُّ آتٍ قَرِيبٌ ذَانِ (خطبه/۱۰۲) و آنچه که به حساب می‌آید به پایان می‌رسد و هر چه انتظار دارید (مرگ و قیامت) آینده است و هر آینده‌ای نزدیک است.

آخرت آمدنی است و مُنْقَضٌ بودن از ویژگی‌های دنیا است.

معنی ریشه آت:

أُتِيَ: «إِتْيَانٌ بِمَعْنَى آمَدْنِ وَ أَوْرَدْنِ هِرْ دُو آمَدَهْ اسْت» (قرشی، ۱۳۷۱: ۱/۲۱).

تقابل در این فراز، میان واژه «منقض» به معنی پایان یافتن و تمام شدن و واژه «آت» به معنی آمدنی و درآمدن است. مُنْقَضٌ به معنای تمام شدنی بودن دنیا با فعل‌های پایان محور قابل مقایسه می‌نماید. رخداد، وضعیت ابتدا و حاصل در این دو فعل به شرح زیر است:

رخداد: پایان یافتن دنیا، وضعیت ابتدا: بودن دنیا، وضعیت حاصل: نبودن دنیا.
 رخداد: درآمدن آخرت، وضعیت ابتدا: نبودن آخرت. وضعیت حاصل: بودن آخرت.

۷-۳-۱-۲- غَاب- حَضَرْتُ

غَاب- حَضَرْتُ: قَدْ غَابَ عَنْ قُلُوبِكُمْ ذِكْرُ الْأَجَالِ وَ حَضَرْتَكُمْ كَوَادِبُ الْأَمَالِ (خطبه/۱۱۲) یاد مرگ از دل‌های شما پنهان گشته و آرزوهای دروغ شما را فرا گرفته است.

نمود تقابل در این فراز، غایب بودن ذکر اجل (از متعلقات معنایی آخرت) است در مقابل حضور امل (از متعلقات معنایی دنیا).

معنی ریشه حَضَرْتُ:

حضر: «حضور: حاضر شدن، ضد غائب شدن، احضار: حاضر کردن» (قرشی، ۱۳۷۷: ۱/۲۸۲).

تقابل در این فراز، میان واژه «غاب» به معنی پنهان شدن و پوشیده شدن و واژه «حضر» به معنی حاضر شدن است. «پنهان شدن، حاضر شدن» از موارد فعل‌های دال بر تغییر به‌شمار می‌رود که رخداد، وضعیت ابتدا و حاصل در این دو فعل به شرح زیر است:

رخداد: پنهان گشتن یاد مرگ، وضعیت ابتدا: بودن یاد مرگ، وضعیت حاصل: نبودن یاد مرگ.

رخداد: حاضر شدن آرزوها، وضعیت ابتدا: نبودن آرزوها. وضعیت حاصل: بودن آرزوها.

۸-۳-۱-۲- تُدْرِكُونَ- تُحْرَمُونَ

تُدْرِكُونَ- تُحْرَمُونَ: مَا بِالْكُم تَفْرَحُونَ بِالْيَسِيرِ مِنَ الدُّنْيَا تُدْرِكُونَهُ وَلَا يَحْزَنُكُمُ الْكَثِيرُ مِنَ الْآخِرَةِ تُحْرَمُونَهُ وَ يُفْلِقُكُمُ الْيَسِيرُ مِنَ الدُّنْيَا يُفَوِّتُكُمُ (خطبه/۱۱۲) چه شده است شما را که اندکی از دنیا را که می‌باید شاد می‌شوید و بسیاری از آخرت که محروم مانده از دست می‌دهید شما را اندوهناک نمی‌کند؟ و چون کمی از دنیا از دستتان برود شما را مضطرب و نگران می‌نماید.

این فراز مانند بسیاری از فرازهای دیگر، سراسر مقابله و ممتلی از تقابل است؛ لکن تقابل‌های مرتبط به تقابل جهتی در این مقاله بررسی می‌شود. نمود تقابل در فراز خطبه ۱۱۳، فرح از درک یسیری از دنیا است در مقابل عدم حزن از محرومیت کثیری از آخرت (مضاف‌الیه تدرکون عائد است به الیسیر من الدنیا و مضاف‌الیه تحرمون عائد است به الکثیر من الآخرة).

معنی ریشه جفت متقابل جهتی تُدْرِكُونَ و تُحْرَمُونَ:

ترک: «تَرَكَ الشَّيْءَ، رد کردن چیزی از روی قصد و اختیار یا فشار و اضطرار» (راغب اصفهانی، ۱۳۷۴: ۱/۳۴۴).

حرم: «حَرَمَ الشَّيْءُ حَرْمًا وَ حَرَمًا: امتنع فعله و الممنوع یسَمی حراما تسمیة بالمصدر و الحرمة: ما لا یحل انتهاکه» (فیومی، ۱۴۱۴: ۱۳۱).

در فراز خطبه ۱۱۳ تقابل میان واژه «تدرک» در معنای رسیدن و به‌دست‌آوردن و واژه «تحمم» در معنای محروماندن و ازدست‌دادن، وجود دارد. «رسیدن، محروماندن» از موارد فعل‌های دال بر تغییر به-شمارمی‌رود که رخداد، وضعیت ابتدا و حاصل در این دو فعل به شرح زیر است:

رخداد: به‌دست‌آوردن دنیا، وضعیت ابتدا: نداشتن دنیا، وضعیت حاصل: داشتن دنیا.

رخداد: محروماندن از آخرت، وضعیت ابتدا: توانایی داشتن آخرت، وضعیت حاصل: نداشتن آخرت.

۹-۳-۱-۲-۲-۲. فَكَأكَ - تُغْلَقُ

فَكَأكَ - تُغْلَقُ: فَاسْعَوْا فِي فَكَأكَ رِقَابِكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ تُغْلَقَ رَهَائِبُهَا (خطبه/۱۸۲) پس در آزاد کردن گردن‌های خودتان (از آتش دوزخ) بکوشید پیش از آنکه آن گردن‌ها در گرو برود.

در این فراز، سعی برای فك رقبه و گشودن گردن در دنیا در مقابل درگروفتن گردن‌ها که مربوط به آخرت است، قرار گرفته‌است.

معنی ریشه جفت متقابل جهتی فَكَأكَ و تُغْلَقُ:

فك: «أصلٌ صحيحٌ يدلُّ على تَفْتِيحٍ و انْفِرَاجٍ. من ذلك فَكَاكَ الرَّهْنِ و هو فَتْحُهُ مِنَ الانْغِلَاقِ» (ابن فارس، ۱۴۰۴: ۴۳۳/۴).

غلق: «الغلق و المغلاق: چیزی است که با آن چیزی دیگر بسته می‌شود و با آن باز می‌شود» (راغب اصفهانی، ۱۳۷۴: ۷۱۱/۲ و ۷۱۲).

در این فراز، تقابل میان واژه «فكاک» به معنی گشودن و رهایی و واژه «تغلق» به معنی بسته شدن، جهتی می‌نماید. «گشودن، بسته‌شدن» از موارد فعل‌های دال بر تغییر به‌شمارمی‌رود که رخداد، وضعیت ابتدا و حاصل در این دو فعل به شرح زیر است:

رخداد: گشودن گردن‌ها قبل از مرگ، وضعیت ابتدا: در غل بودن گردن‌ها، وضعیت حاصل: در غل نبودن گردن‌ها.

رخداد: بسته‌شدن گردن‌ها (راه گلو) بعد از مرگ، وضعیت ابتدا: در غل نبودن گردن‌ها. وضعیت حاصل: در غل بودن گردن‌ها.

۱۰-۳-۱-۲-۲. ماكانوايُوحشُونَ - ماكانوايُوطنون

أَوْحَشُوا، ماكانوايُوحشُونَ - أَوْطَنُوا، ماكانوايُوطنون: أَوْحَشُوا مَا كَانُوا يُوطِنُونَ وَ أَوْطَنُوا مَا كَانُوا يُوحشُونَ (خطبه/۲۳۰) بیرون رفتند از دنیایی که در آن سکونت داشتند و جا گرفتند در گوری که از آن می‌رمیدند.

فراز، دارای صنعت مقابله است و در آن اجزاء کلام با یکدیگر تقابل دارند.

معنی ریشه جفت متقابل جهتی أَوْحَشُوا و أَوْطَنُوا:

وحش: «الوَحْشُ: كل شيء يستوحش عن الناس، فهو وَحْشِيٌّ؛ و كل شيء لا يستأنس بالناس وَحْشِيٌّ. يقال: أخذته وَحْشَةً» (ابن منظور، ۱۴۱۴: ۳۶۸/۶).

وطن: «الوَطْنُ: المَنْزِلُ تَقِيمُ بِهِ أَوْطَنُهُ: اتخذهُ وَطَنًا» (همان، ۱۴۱۴: ۴۵۱/۱۳).

تقابل در این فراز، بین فعل «أوحشوا یا یوحشون» در معنای رمیدن و فعل «أوطنوا یا یوطنون» در معنای وطن گرفتن، اقامت کردن و سکونت یافتن، می‌باشد. «وطن گرفتن، رمیدن» از موارد فعل‌های دال بر تغییر به‌شمار می‌رود رخداد، وضعیت ابتدا و حاصل در این دو فعل به شرح زیر است:

رخداد: رمیدن از دنیا، وضعیت ابتدا: بودن در دنیا، وضعیت حاصل: نبودن در دنیا.

رخداد: اقامت کردن در گور، وضعیت ابتدا: نبودن در گور. وضعیت حاصل: بودن در گور.

۲-۳. تقابل دوسویه

گونه دیگری از تقابل را می‌توان تقابل دوسویه نامید که گیرترس مشخصه آن را این‌طور بیان می‌کند: «وقوع یکی از واژه‌های متقابل، متضمن وقوع واژه دیگر است» (گیرترس، ۱۳۹۳: ۱۹۴). لاینز برای این نوع تقابل، اصطلاح معکوس یا وارونه را به‌کار برده است:

لاینز نام معکوس‌های دو موضعی (two-place converses) را بر آن می‌نهد. این‌ها را می‌شود چیزی شبیه به افعال معلوم و مجهول، مثلاً کشتن: کشته‌شدن، یا شبیه به جفت واژه‌هایی نظیر زن: شوهر دانست؛ البته با توجه به مطابقت دستوری مناسب به هنگام کاربرد آن‌ها. افعالی نظیر خریدن و فروختن را نیز می‌توان معکوس‌های سه موضعی (three-converses) به حساب آورد. برای نمونه، «مری (X) اتومبیل (Y) را از پاول (Z) خرید»، مستلزم «پاول (Z) اتومبیل (Y) را به مری (X) فروخت» است (لاینز، ۱۳۹۱: ۱۹۳).

پالمر این نوع تقابل را تقابل رابطه‌ای می‌نامد:

گونه‌ای کاملاً متفاوت از انواع تقابل‌ها را می‌توان در میان واژه‌هایی یافت که رابطه معکوس میان واژه‌ها را می‌نمایند؛ برای نمونه می‌توان «خرید، فروش» و «زن، شوهر» را در این ارتباط مطرح کرد. بدین ترتیب اگر a چیزی را به b می‌فروشد، پس حتماً b آن را از a می‌خرد و اگر a شوهر b است، پس حتماً b نیز زن a خواهد بود. لاینز در این مورد از اصطلاح converseness «وارونگی» (معکوس) استفاده کرده است، ولی من با توجه به ویژگی‌های رابطه‌ای به بنیادین این‌گونه واژه‌ها، کاربرد اصطلاح «تقابل رابطه‌ای» را ارجح می‌دانم. ما در زبانمان به افعالی برمی‌خوریم که در چهارچوب این ویژگی قرار می‌گیرند. در این‌جا می‌توان جفت‌های «خریدن، فروختن»، «قرض دادن، قرض کردن»، «اجاره‌دادن، اجاره‌کردن» یا «دادن، گرفتن» را به‌عنوان مثال مطرح کرد. در این مورد اسم‌هایی را نیز می‌توان یافت که از چنین ویژگی خاصی برخوردارند. برای نمونه در انگلیسی به صورت‌های «husband, wife»، «fiance, fiancée»، «parent, child»، «debtor, creditor» و یا شاید «teacher, pupil» برمی‌خوریم که در همین چهارچوب قرار می‌گیرند (پالمر، ۱۳۶۶: ۱۴۲). یکی از جالب‌ترین موضوعاتی که به دو دلیل در چهارچوب تقابل‌های رابطه‌ای مطرح می‌شود، اصطلاحات خویشاوندی است، زیرا بسیاری از این اصطلاحات نه تنها متضمن رابطه است بلکه جنسیت را نیز دربردارد (همان: ۱۴۴).

بنا بر نظر هرفورد اگر محمولی، رابطه بین دو چیز (افراد) را توصیف کند و برخی از محمول‌های دیگر همان رابطه را توصیف کند هنگامی که دو چیز (افراد) به ترتیب متضاد ذکر شده‌اند؛ در نتیجه آن دو

محمول در تقابل عکس (converses) با یکدیگر هستند. به‌عنوان مثال والدین و فرزند در تقابل عکس هستند، زیرا X والد Y است (یک ترتیب)، همان وضعیت (رابطه) را توصیف می‌کند که Y فرزند X است (ترتیب متضاد) (Hurford et al., 2007: 123).

کریستال معتقد است در این گونه تقابل، هر یک از واژه‌های جفت متقابل، دیگری را پیش‌فرض (presuppose) می‌گیرد مثل «husband, wife» (Crystal, 2008: 93).

پالمر به نوعی، تفاوت میان تقابل جهت‌ی و دوسویه را این چنین توضیح می‌دهد:

نمونه‌هایی (متقابل‌های جهت‌ی) مثل «پرسیدن» و «پاسخ دادن» یا «تقدیم کردن» و «قبول کردن» را نمی‌توان به‌عنوان متقابل رابطه‌ای (دوسویه) در نظر گرفت، اگرچه از نوعی رابطه زمانی برخوردارند. رابطه این دو جفت با یکدیگر تفاوت‌هایی دارد. «پرسیدن» مستلزم وجود «پاسخ‌دادن» و «تقدیم کردن» مستلزم وجود «قبول کردن» است. ولی این استلزام حتمی نیست، زیرا ممکن است در مقابل یک پرسش، پاسخی وجود نداشته باشد و «تقدیم کردن» نیز همیشه «قبول کردن» را به دنبال ندارد و ممکن است «رد کردن» را به همراه داشته باشد. از سوی دیگر «پاسخ‌دادن» و «قبول کردن» نوعی پیش‌انگاری در ارتباط با عمل پرسیدن یا تقدیم کردن را شامل می‌شوند و همین امر نتیجه طبیعی رابطه زمانی است (همان: ۱۴۵ و ۱۴۶).

۱-۳-۲. تطبیق صفات دنیا و آخرت با تقابل دوسویه

۱-۳-۱-۱. عَمَل - حِسَاب

عَمَل - حِسَاب: إِنَّ الْيَوْمَ عَمَلٌ وَ لَا حِسَابَ وَ غَدًا حِسَابٌ وَ لَا عَمَلَ (خطبه/۴۲) و (بدانید) امروز روز عمل و کار است و حساب و بازخواستی ندارد و فردا (قیامت) روز حساب و بازخواست است و موقع عمل و کار نیست.

نمود تقابل در آن میان عمل است که زمان آن دنیاست در مقابل حساب که مربوط به آخرت است.

معنی ریشه جفت متقابل دوسویه عَمَل و حِسَاب:

عمل: «العَمَل: هر فعلی و کاری که با قصد، از جاندار سر بزند» (راغب اصفهانی، ۱۳۷۴: ۶۵۱/۲).

حسب: «الحِسَاب یعنی به‌کاربردن عدد که صورت افعالش - حَسَبْتُ أَحْسَبُ، حِسَابًا وَ حِسَابًا - است. الحَسِيب و المَحَاسِب - کسی است که از تو حساب‌رسی می‌کند» (همان: ۴۸۰/۱ و ۴۸۴).

تقابل عمل و حساب در این فراز، دوسویه می‌نماید. چراکه وقوع عمل، متضمن وقوع حساب است و وقوع حساب، متضمن وقوع عمل است و این استلزام، حتمی است.

۲-۳-۱-۲. مُحْتَبَرُونَ - مُحَاسِبُونَ

مُحْتَبَرُونَ - مُحَاسِبُونَ: أَنْتُمْ مُحْتَبَرُونَ فِيهَا وَ مُحَاسِبُونَ عَلَيْهَا (خطبه/۸۲) شما در دنیا امتحان می‌شوید و (در قیامت) به حساب آنچه که در دنیا گفته و انجام داده‌اید رسیدگی می‌کنند.

نمود تقابل در این فراز میان اختبار است که محل آن در دنیاست در مقابل محاسبه که مربوط به

آخرت است.

معنی ریشه مُخْتَبِرُونَ:

خبر: «الْحَبِيرُ مِنَ النَّاسِ: هُوَ الْمُسْتَحْبِرُ عَنِ جَهْلِ وَ اخْتِيَارُ اللَّهِ الْعِبَادَ امْتِحَانَهُمْ وَ هُوَ عَالِمٌ بِأَحْوَالِهِمْ، فَلَا يَحْتَاجُ أَنْ يَخْتَبِرَهُمْ لِيَعْرِفَهُمْ وَ تَحْقِيقُ هَذَا الْجَمَازُ أَنَّ اللَّهَ يَكْلِفُ الْعِبَادَ لِيُثَبِّتَ الْحَسَنَ وَ يَجَازِيَ الْمَسِيءَ» (طریحی، ۱۳۷۵: ۲۸۱/۳ و ۲۸۲).
تقابل در این فراز، میان واژه مختبر به معنای آزمایش شده و واژه محاسب به معنای محاسبه شده، دوسویه می‌نماید. چراکه وقوع آزمایش، متضمن وقوع حساب است و وقوع حساب، متضمن وقوع آزمایش است و این استلزام، حتمی است.

۳-۱-۳-۲. مَمَّرٌ - مَمَّرٌ

مَمَّرٌ - مَمَّرٌ: إِنَّمَا الدُّنْيَا دَارُ مَجَازٍ وَ الْآخِرَةُ دَارُ قَرَارٍ فَخُذُوا مِنْ مَمَّرِكُمْ لِمَقَرِّكُمْ (خطبه/۱۹۴) جز این نیست که دنیا سرای گذر است و آخرت جای ماندن، پس از گذرگاه برای قرارگاهتان (توشه) برگزید.
نمود تقابل در آن، میان گذرگاه دنیا است در مقابل آخرت که محل استقرار است.

معنی ریشه جفت متقابل دوسویه مَمَّرٌ وَ مَمَّرٌ:

مرر: «مَرٌّ عَلَيْهِ وَ بِهِ يَمُرُّ مَرًّا وَ مُرُورًا: ذَهَبَ. الْمَمَرُّ: مَوْضِعُ الْمُرُورِ وَ الْمَصْدَرُ» (جوهری، ۱۳۷۶: ۸۱۵/۲).
قرر: «فَرَزَهُ وَ أَقَرَّهُ فِي مَكَانِهِ فَاسْتَقَرَّ؛ وَ صَارَ الْأُمُرُ إِلَى قَرَارِهِ وَ مُسْتَقَرَّهُ: تَنَاهَى وَ ثَبَّتَ» (ابن سیده، ۱۴۲۱: ۱۲۲/۶).

تقابل در این فراز، میان جفت متقابل مَمَّرٌ وَ مَمَّرٌ، مشابه جفت متقابل انتقال و منتقل که پیش‌تر بررسی شد، دوسویه می‌نماید. چراکه وقوع مَمَّرٌ به معنی محل عبور و گذرگاه (دنیا)، مستلزم وقوع مَمَّرٌ به معنای قرارگاه و محل استقرار و سرای پایدار و ثابت (آخرت)، است و مَمَّرٌ نیز، مستلزم وقوع مَمَّرٌ است و این استلزام حتمی است.

۳. نتیجه‌گیری

تقابل‌های معنایی یکی از مهم‌ترین و پربسامدترین روابط معنایی در نهج البلاغه به شمار می‌روند. جامعه آماری در پژوهش پیش‌رو خطبه‌های نهج البلاغه است که بررسی‌های انجام‌شده نشان داد تقابل جهتی، میان صفات دنیا و آخرت در خطبه‌های نهج البلاغه با دربرگیری ۱۵ مورد پرتکرارتر از تقابل دوسویه با دربرگیری ۳ مورد است. این پژوهش، ویژگی‌های جهتی و یا دوسویه از دنیا و آخرت را که به صورت واژه مستقلاً، تقابل را می‌نمایانند، هدف خود قرار داده است. بر این اساس، بررسی موارد نشان داد امام با تقابل جهتی ویژگی روی‌گرداننده بودن و رفتن و سپری شدن دنیا در مقابل روی آوردن و آمدن و نزدیک شدن آخرت را به تصویر می‌کشند که تقابل جهت‌های مختلف نسبت به نقطه ارجاع را نشان می‌دهد. ایشان برای وصف دنیا طلبانی که دنیا (اليوم) را پیش می‌اندازند و آخرت (غد) را پس می‌اندازند، از موارد مربوط به زمان تقویمی استفاده می‌کنند. امام برای بیان ویژگی‌هایی از دنیا و آخرت از فعل‌های پایان‌محور و یا دال بر تغییر که از موارد مرتبط با زمان تقویمی هستند، استفاده می‌کنند. یکی از این ویژگی‌ها، ویژگی زوال-پذیر بودن دنیا است که به صورت‌های مختلف تصویر شده است: ۱- استفاده از افعال پایان‌محور برای دنیا

(یذهب، تقضت، منقض) در مقابل افعال آغازمحور برای آخرت (یحیی، ازف، آت) ۲- دنیا سرای کوچ کردن (دار ظعن) در مقابل آخرت سرای اقامت کردن (دار اقامة) ۳- پیوستن (لحاق) حی به میت در دنیا و جداشدن (انقطاع) میت از حی (بازگشت‌ناپذیر بودن دنیا) ۴- بیرون رفتن (أوحشوا) از دنیا (ماکانوا یوطنون) در مقابل جای گرفتن (أوطنوا) در قبر (ماکانوا یوحشون). ویژگی بعدی، بیان تفاوت امور دنیوی و اخروی و میزان اهمیت امور اخروی با استفاده از افعال دالّ بر تغییر است: ۱- غایب‌بودن (غاب) یاد مرگ و حاضر‌بودن (حضرت) آمال و آرزوهای کاذب ۲- خارج‌شدن (اخرجوا) از آنچه که از دنیا برای دنیا فراهم می‌آورند در مقابل واردشدن (قدموا) به آنچه از دنیا برای آخرت فراهم می‌آورند ۳- خوشنودی از درک کردن (تدرکون) قلبی از دنیا در مقابل عدم ناخوشنودی از محروم‌ماندن (تحرمون) از کثیر آخرت. ویژگی بعد، استفاده از فرصت دنیا با استفاده از افعال دالّ بر تغییر است: ۱- آزاد و رهاکردن (فکاک) گردن‌هایتان از آتش دوزخ قبل از درگورفتن آن‌ها (تغلق).

گونه دیگری از تقابل که کم‌تکرارتر از تقابل جهتی میان صفات دنیا و آخرت به نظر می‌رسد، تقابلی است که تحت عنوان تقابل دوسویه مطرح می‌شود. امام ویژگی‌هایی مانند محل عمل، مختبر، ممر بودن را برای دنیا در تقابل با محل حساب، محاسبه، مقرب‌بودن را برای آخرت با این نوع تقابل ترسیم می‌کنند که وقوع هر یک از جفت‌های متقابل متضمن وقوع دیگری است و این استلزام قطعی است.

منابع

- ابن سیده، علی بن اسماعیل (۱۴۲۱). *الحکم و الحیظ الاعظم*. محقق: عبدالحمید هندای. بیروت: دار الکتب العلمیة.
- ابن فارس، احمد بن فارس (۱۴۰۴). *معجم مقاییس اللغة*. محقق: محمد هارون عبدالسلام. قم: مکتب الاعلام الاسلامی.
- ابن منظور، محمد بن مکرم (۱۴۱۴). *لسان العرب*. بیروت: دار صادر.
- ازهری، محمد بن احمد (۱۴۲۱). *تحدیب اللغة*. چاپ اول. بیروت: دار احیاء التراث العربی.
- بستانی، فؤاد فرام (۱۳۷۵). *فرهنگ ابجدی*. تهران: اسلامی.
- پالمر، فرانک (۱۳۶۶). *نگاهی تازه به معنی شناسی*. مترجم: کورش صفوی. تهران: چاپ پنگوئن.
- جوهری، اسماعیل بن حماد (۱۳۷۶). *الصحاح*. محقق: احمد عبدالغفور عطار. بیروت: دار العلم للملایین.
- راغب اصفهانی، حسین بن محمد (۱۴۱۲). *مفردات الفاظ القرآن*. بیروت: دار القلم.
- ----- (۱۳۷۴). *مفردات الفاظ قرآن*. تهران: مرتضوی.
- زمخشری، محمود بن عمر (۱۹۷۹). *أساس البلاغة*. چاپ اول. بیروت: دار صادر.
- ----- (۱۳۸۶). *مقدمة الأدب*. تهران: مؤسسه مطالعات اسلامی دانشگاه تهران.
- صاحب، اسماعیل بن عباد (۱۴۱۴). *الحیظ فی اللغة*. محقق: محمد حسن آل یاسین، بیروت: عالم الکتب.
- صفوی، کورش (۱۳۸۷). *درآمدی بر معنی شناسی*. تهران: انتشارت سوره مهر.
- ----- (۱۳۶۹). *نگاهی به تقابل معنایی*. نشر پژوهشی ادب فارسی. شماره ۱، ۱۰۴-۱۱۵.
- صنعتی، مرضیه (۱۳۸۲). *پیشنهادی در طبقه بندی تقابل معنایی در زبان فارسی، مجله زبان و ادب*. سال ششم، شماره ۱۸، ۱۴-۳۷. DOI:10.22054/LTR.2004.6255
- طریحی، فخرالدین بن محمد (۱۳۷۵). *مجمع البحرین*. محقق: احمد حسینی اشکوری. تهران: مرتضوی.
- فراهیدی، خلیل بن احمد (۱۴۰۹). *کتاب العین*. چاپ دوم. قم: نشر هجرت.
- فیض الاسلام اصفهانی، علی نقی (۱۳۶۸). *ترجمه نهج البلاغه*. تهران: سازمان چاپ و انتشارات فقیه (تألیفات فیض الاسلام).
- فیومی، احمد بن محمد (۱۴۱۴). *المصباح المنیر فی غریب الشرح الکبیر للرافعی*. قم: مؤسسه دار الهجرة.
- قرشی، علی اکبر (۱۳۷۱). *قاموس قرآن*. تهران: دارالکتب الاسلامیة.
- ----- (۱۳۷۷). *مفردات نهج البلاغه*. تهران: مرکز فرهنگی نشر قبله.
- گیرتس، دیرک (۱۳۹۳). *نظریه های معنی شناسی واژگانی*. مترجم: کورش صفوی. تهران: نشر علمی.
- لاینز، جان (۱۳۹۱). *درآمدی بر معنی شناسی زبان*. مترجم: کورش صفوی. تهران: نشر علمی.
- لوینر، سیاستین (۱۳۹۹). *درآمدی بر معنا شناسی*. مترجم: جلال رحیمیان. تهران: نشر نویسه پارسی.
- مجموعة من المؤلفین. (۱۴۲۵). *المعجم الوسیط*. الطبعة الرابعة. مصر: مجمع اللغة العربیة.
- Cruse, D. A. (1986). **Lexical Semantics**. Cambridge: Cambridge University Press.
- Crystal, David. (2008). **A Dictionary of Linguistics and Phonetics**. Oxford: Blackwell Publishing.

-
- Hurford, James R., Brendan Heasley and Michael B. Smith. (2007). **Semantics: A Coursebook**. Cambridge: Cambridge University Press.
  - Saeed, J. I. (2016). **Semantics**. Wiley Blackwell.